

GULDENDAL

ALBORGHUS GYM

FOKUS ● KERNESTOF I HISTORIE

Fra verdenskrig til velfærd

Lars Andersen
Hans Branner
Lene Feldstein
Kirsten Hastrup
Morten Winther Bülow Nielsen
Palle Roslyng-Jensen
Michael Seidelin

Ideologiernes kamp og murens fald

Ideologiernes epoke

1800-tallet og 1900-tallet har tilsammen været beskrevet som ideologiernes epoke. En epoke eller en periode, hvor store grupper af mennesker sluttede sig sammen og søgte at påvirke den samfundsmæssige udvikling og deres egne levevilkår ud fra en sammenhængende opfattelse af, hvordan samfundet var eller burde være. I slutningen af 1700-tallet og i løbet af 1800-tallet blev de tre klassiske politiske ideologier formuleret: liberalismen, konservatismen og socialismen, der hver især er knyttet til vigtige samfundsgrupper i den periode: Borgerskabet, den privilegerede overklasse og arbejderklassen. Ideologien er således et udtryk for den enkelte gruppes samfundssyn, og den måde de ønsker at indrette samfundet på, med de sociale og økonomiske fordele det afføder.

Her vil vi koncentrere os om 1900-tallet, og dette århundredes tre dominerende politiske ideologier og de samfundssystemer og styreformer, der udsprang af ideologierne. Deres udvikling i perioden fra 1914 og frem til i dag vil blive gennemgået med hovedvægt på Europa:

1. Det liberale demokrati, hvis idealer første gang blev afprøvet under den franske og den amerikanske revolution sidst i 1700-tallet og som blev dominerende i Vesteuropa og USA i løbet af 1800-tallet.
2. Den revolutionære socialisme eller kommunisme, der byggede på marxismen, som den tyske filosof og historiker Karl Marx formulerede midt i 1800-tallet, og som blev udviklet videre af den russiske revolutionsleder Lenin. Den russiske revolution i 1917 og den efterfølgende opbygning af Sovjetunionen byggede på revolutionær socialisme.
3. Fascismen og dens tyske variant nazismen, der blev udformet lige efter Første Verdenskrig (1914-18) og som var grundlaget for diktaturene i Italien og Tyskland indtil 1945.

At de tre ideologier og samfundssystemer står i centrum betyder også, at 1800-tallets klassiske konservatisme ikke ses som lige så betydningsfuld for udviklingen i 1900-tallet som de tre andre ideologier.

En politisk ideologi er et idésystem, der indebærer en forestilling om, hvordan samfundet er bygget op, hvilke drivkræfter der er afgørende for forandring og hvordan samfundet bør udvikle sig.

Det liberale demokratis forudsætninger

Det var det fremskridtsvenlige borgerskab, der stod bag det liberale demokrati og den stærke økonomiske og tekniske udvikling i perioden, derfor er det heller ingen tilfældighed, at perioden fra midt i 1800-tallet til 1914 er blevet kaldt for borgerskabets tidsalder.

På grundlag af de nye forfatninger blev der valgt parlamenter, og valgretten blev udbredt til en stadig større del af den mandlige befolkning. Lovgivning og skatteudskrivning skete på basis af et flertal i parlamentet, mens regeringer fortsat mange steder indtil 1914 blev udpeget af fyrsten eller præsidenten og ikke af et flertal i parlamentet (parlamentarisme), men kravene om parlamentarisme og kvindeligt valgret var stærke. Det styre og den statsmagt, denne udvikling skabte, er netop "det liberale demokrati".

Første Verdenskrig

Den 1. august 1914 udbrød den store europæiske krig, som senere blev kaldt den Første Verdenskrig. Tyskland, Østrig-Ungarn og Det osmanniske Rige kom i krig med bl.a. Frankrig, Rusland, Storbritannien, senere også Italien og USA. Krigen blev en regulær krise for det liberale demokrati, fordi tanken om

fremskridt og større humanitet, som det liberale demokrati hvilede på, var i dyb uoverensstemmelse med en stor krig, hvor mindst 20 millioner unge europæiske mænd døde på slagmarkerne.

De stater, der var i krig med Tyskland, de allierede, omfattede i 1914 både stater som Frankrig og Storbritannien, der hørte til de mest demokratiske i Europa, og Rusland, der hørte til de mindst demokratiske stater. Det, der bandt de allierede sammen, var derfor et forsøg på at hindre især tysk dominans og ekspansion i Europa. Krigen brød således ikke ud som en kamp mellem ideologier og politiske systemer. Det var en kamp om politisk og økonomisk magt.

De socialistiske ideer fik heller ingen betydning ved krigsudbruddet. Socialistpartierne havde forventet, at arbejderne ville vende sig mod en krig, der blev ført mod arbejdere i andre stater.

Det skete ikke. Socialistpartierne stemte for krigsbevillingerne, og arbejderne meldte sig i stort tal til hærene, og drog af sted til slagmarkerne uden protester. Det var tidens udbredte nationalisme, der sikrede, at soldaterne adlød deres ordrer, og at befolkningerne sluttede op bag krigen. Det er den, der er formuleret i det engelske slogan, "Right or wrong - (it's) my country".

Lenin contra Wilson

Krigen blev ikke kortvarig og glamourøs som forventet, men langvarig og udmærkende. I 1917 faldt det russiske zarstyre sammen efter strejker og demonstrationer i Sankt Petersborg og Moskva.

DET LIBERALE DEMOKRATI

Det liberale demokrati, bygger på en tradition, der går tilbage til engelske og franske oplysningsfilosoffer og den franske revolution. Hvor det enkelte individ indtil da var underlagt fyrste og godsejer, blev han gradvist borger i en nationalstat. Borgerskabet indebar rettigheder (valgret, ret til lovens beskyttelse, ret til at nyde forfatningens frihedsbestemmelser som fx trosfrihed, talefrihed, forsamlingsfrihed, ejendomsret) men også pligter: Pligt til at betale den skat, der var vedtaget ifølge forfatningens bestemmelser, pligt til at sende sine børn i skole og værnepligt for unge mænd. Reelt blev det efterhånden også forventet, at den gode borger fulgte med i de fælles anliggender, holdt en avis og debatterede politik.

Det "liberale demokratis" indhold kan sammenfattes til idealet om:

- at borgeren har rettigheder i forhold til statsmagten
- at borgeren selv kan tage vare på sin tilværelse inden for lovens rammer

- at borgeren har ret til at deltage i beslutninger vedr. de fælles anliggender inden for rammerne af en stat eller har ret til at vælge repræsentanter, der tager beslutningerne
- at reglerne for statens styre og borgerens indflydelse herpå er fastlagt i en forfatning, der også er vedtaget af borgerne
- at beslutninger normalt tages efter et flertalsprincip

Det er et "liberalt" system, fordi borgerens frihed og rettigheder er den ene del af systemets fundament. Det er "demokratisk", fordi borgerens deltagelse og indflydelse gennem valg og flertalsafgørelser er den anden del af systemets fundament.

Det liberale demokrati er udviklet før 1914 i samfund med følgende kendetegn:

- vestlige (Vesteuropa, Centraleuropa og USA) samfund med en relativ veludviklet økonomi
- markedsøkonomier overvejende baseret på den private ejendomsret (kapitalismen)

- samfund præget af rationalitet og tro på viden-skaben
- samfund med ringe analogi og et offentligt skolevæsen for alle
- samfund med mulighed for borgerne til at organisere sig om fælles interesser udenfor statsmagtens rammer (et "civilt" samfund)

Der er en stadig diskussion om, hvor vidt disse fem kendetegn er nødvendige og tilstrækkelige forudsætninger for et fungerende liberalt demokrati, eller om det også kan fungere under helt andre vilkår.

Før 1914 var det liberale demokrati eller den politisk liberalisme næsten altid forbundet med økonomisk liberalisme; at økonomien skulle udfolde sig under fri konkurrence uden statsindgreb. Men i løbet af 1900-tallet skete der en mere tydelig adskillelse af den politiske og økonomiske liberalisme. Den demokratiske socialisme og de socialdemokratiske partier tilsluttede sig således det liberale demokrati sidst i 1800-tallet eller først i 1900-tallet, men ikke den økonomiske liberalisme.

I november 1917 overtog bolsjevikkerne (dvs. den revolutionære del af det russiske socialistparti) under Lenins ledelse magten i Sankt Petersborg og senere resten af landet.

Deres mål var, at den socialistiske revolution skulle spredes til alle de krigsførende magter ved, at arbejdere og soldater rejste sig mod magthaverne. På grundlag af Karl Marx's teorier

Krigsinvalid i Tyskland omkring 1920. Social nød og politisk radikalisering var blandt krigens følger.

mente de, at de revolutionære muligheder måtte være bedst i de højest udviklede og mest industrialiserede stater, det vil sige i Tyskland og Storbritannien. Det kom ikke til at holde stik, fordi det også var stater med en stærk statsmagt, mens Rusland i en krisesituation var præget af en svag statsmagt, der kun havde ringe opbakning i befolkningen.

Bolsjevikkerne trak Rusland ud af krigen efter revolutionen ved at gå ind på alle de tyske krav. Ifølge Lenin betød det ikke meget, da revolutionen

jo alligevel snart ville nå til Tyskland. Fra Sankt Petersborg blev der udsendt dekretter og opråb til Europas arbejdere om at vende våbnene mod deres undertrykkere. Pludselig havde krigen fået et ideologisk indhold.

I 1917 trådte USA ind i krigen. Og med USA inde og Rusland ude af krigen kunne der nu formuleres nye krigsmål, der sigtede på en liberal og demokratisk ordening af Europa. Den amerikanske præsident Woodrow Wilson offentliggjorde de 14 punkter, der var hans program for en sådan fredsordning:

- Europa skulle ordnes efter nationalitetsprincippet, dvs. de multinationale imperier: Østrig-Ungarn, Rusland og Det osmanniske Rige skulle opdeles i nationalstater

- Der skulle herske frihandel (økonomisk liberalisme)

- Freden skulle sikres af en ny international organisation, Folkenes Forbund

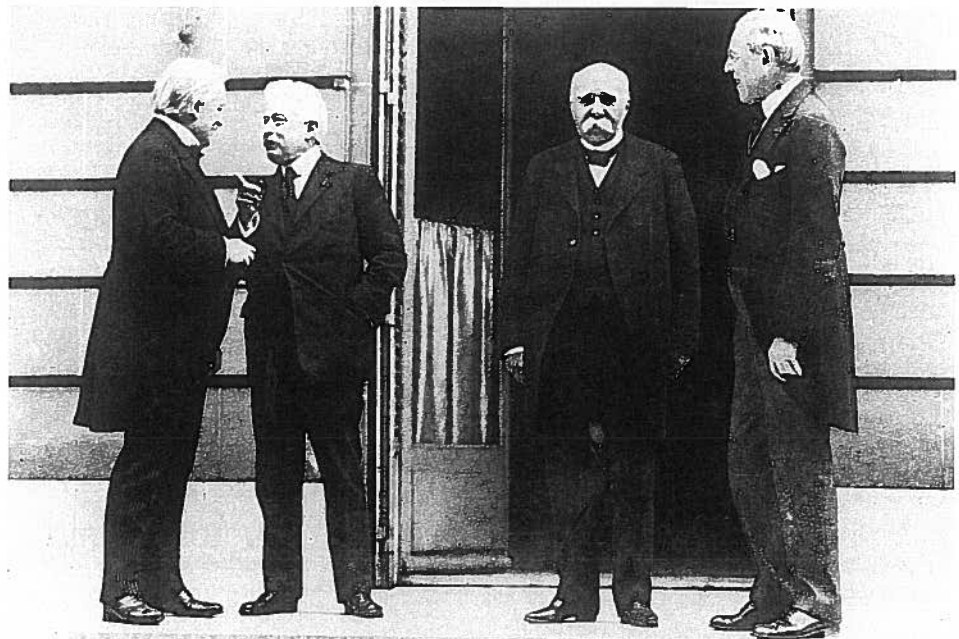
- Princippet om "befolkningernes selvbestemmelsesret" var reelt også en tilslutning til demokratiske principper.

I november 1918 stod den tyske hær foran et afgørende sammenbrud på vestfronten, og samtidig udbrød der socialistiske revolutioner i flere tyske byer og i den tyske marine. Det så ud til, at den russiske revolution nu ville brede sig til Europas kerne, og derfra videre til de krigstrætte soldater i andre stater. Sådan kom det ikke

til at gå. Der blev dannet en ny tysk regering, der bad om fred på grundlag af Wilsons 14 punkter – og en alliance mellem det tyske socialdemokrati og den tyske hær sikrede, at de revolutionære socialister blev nedkæmpet. I stedet blev det nye Tyskland etableret med en klar liberal og demokratisk tysk forfatning, Weimar-forfatningen.

Versailles-freden og det nye Europa

Versailles-freden 1919-20 mellem de allierede på den ene side og det nye Tyskland på den anden side kom kun delvis til at følge Wilsons 14 punkter. Tyskland måtte afgive landområder til Polen, Frankrig og til Danmark (Nordslesvig), og nogle af afståelserne skete uden folkeafstemning. Tyskerne kunne med god

En pause på fredskonferencen i Versailles 1919. Fra venstre Lloyd George (UK), Orlando (It.), Clemenceau (Fr.) og Wilson (USA).

Marxismen er opkaldt efter Karl Marx, tysk filosof og historiker (1818-83), der i sit hovedværk "Kapitalen" (1867), fremsatte en teori om, at historien udviklede sig gennem kamp mellem forskellige klasser. På ethvert udviklingstrin i historien er der to klasser, en klasse der besidder de afgørende produktionsmidler fx landbrugsjord eller fabrikker, og en undertrykt klasse, der ikke besidder produktionsmidlerne fx bønder eller arbejdere. Konflikt mellem den herskende og den undertrykte klasse er ifølge Marx uundgåelig.

Teknik og produktionsvilkår ændrer sig konstant, fx med dampmaskiner og fabriksystemets etablering. Med de nye produktionsformer skabes en ny klasse med kontrol over nye produktionsmidler, det vil fx sige fabriksejerne. Den nye klasse vil fratage den gamle klasse sine privilegier og sit herredømme over statsmagten, og dermed er grundlaget lagt for en omvæltning, en revolution. Revolutioner opstår således ikke, fordi der kommer nye ideer, eller at en gruppe samler sig meget magt, men fordi produktionsforholdene ændrer sig. Derfor kaldes marxismen også en materialistisk ideologi.

Karl Marx mente, at kapitalismen, dvs. det udvik-

lingstrin, hvor besiddelsen af industrikapital var afgørende for kapitalistens magt over produktionsmidlerne (fabrikkerne) og over statsmagten, havde indbyggede kræfter, der betød, at der ville blive stadig færre kapitalister og stadig flere arbejdere. Arbejderne ville have en levestandard, der altid lå lige omkring eksistensminimum, og kapitalismen ville gå fra krise til krise. Til slut ville kriserne medføre, at arbejderne (proletarerne) gennem en revolution overtog produktionsmidlerne og fik kontrol med statsmagten.

Det nye arbejderkontrollerede socialistiske system ville være en overgang til den endelige samfundsform, kommunismen, hvor klassekampen ville blive ophævet. Når produktionsmidlerne blev ejet af alle, ville der ikke eksistere klasser og heller ikke klassekamp. Under kommunismen ville man yde efter evne og forbruge efter behov, og trangen til at dominere andre og eje noget ville forsvinde.

Kommunisme er et samfundsideal, som de kommunistiske partier kunne hævde, de stræbte efter, men som endnu ikke var realiseret. Derfor blev Sovjetunionen og andre lande med et "kommunistisk" system kaldt for overgangssamfund. Arbejderklassen,

ledet af det kommunistiske parti, havde taget magten fra kapitalister og borgerlige og indført et "socialistisk" system. Det betød, at den private ejendomsret var ophævet, men kommunismen var endnu ikke nået.

Sovjetunionen og de fleste andre såkaldt kommunistiske stater byggede officielt på marxismen-leninismen. Lenin (1870-1924) beskrev den socialistiske revolution og overgangen fra socialisme til kommunisme mere udførligt end Marx havde gjort, og han lagde vægt på, at kommunistpartiet skulle ledes af en revolutionær elite, der skulle gennemføre revolutionen og styre overgangssamfundet, uanset om der var et flertal eller et mindretal bag det. Leninismen tilføjede således marxismen et autoritært element. Som leder af det revolutionære styre i Rusland fra 1917 til 1924 stod Lenin for en praksis i organiseringen og opbygningen af Sovjetunionen, der havde klare autoritære træk, og som fik stor indflydelse på det efterfølgende styre under Josef Stalins diktatur, der varede fra 1924 til 1953. Stalins styre må betegnes som terroristisk i forhold til sin egen befolkning.

ret hævde, at fredsgrundlaget (de 14 punkter) ikke var blevet fulgt. Desuden blev Tyskland pålagt bestemmelser, som nationalisterne kunne anvende i propagandaen mod det nye tyske demokrati, der tog ansvaret for at skrive under på freden. Tyskland blev således alene pålagt skylden for krigen, og på det grundlag afkrævet en meget omfattende krigserstatning til de allierede.

Det østrig-ungarske Rige og Det osmanniske Rige blev opløst og opdelt i flere nye stater. Til en vis grad blev nationalitetsprincippet fulgt, men mange steder var befolkningen stærkt blandet. Polen og Tjekkoslaviet blev oprettet som helt nye stater, og begge havde store nationale mindretal. De nye stater i Østeuropa vedtog liberale og demokratiske forfatninger, men grundlaget for dem var svagt med en befolkning, der ikke var vant til at deltage aktivt i politik, og samtidig var der en traditionel godsejerklasse med stor indflydelse. Det meste af Europa havde således i 1920 liberale og demokratiske systemer og forfatninger, bortset fra den nye Sovjetstat.

Demokratiernes krise og fald i mellemkrigstiden

Europa var i dyb krise efter Første Verdenskrig. Arbejdsløsheden var høj, pengesystemerne i uorden (høj inflation) og den internationale handel blev hæmmet af høje toldsatter. De mange hjemsendte soldater havde svært ved at finde en levevej, og der var dyb mistillid til de politiske ledere. Følelsen af, at de mange ofre under krigen

havde været forgæves, var udbredt.

Kampen mellem revolutionære socialister og nationalister fortsatte mange steder efter krigen, og i Østeuropa, Italien og i Bayern blev der dannet private små hære (frikorps), der bekæmpede kommunisterne med våben. Der var adskillige kupforsøg både fra revolutionære socialister og fra højreorienterede nationalister.

Fra højresiden blev demokratiet bekæmpet, fordi det blev set som et system, der splittede nationen ved at klasser og befolkningsgrupper var opdelt i forskellige partier, der bekæmpede hinanden, frem for at stå sammen til nationens og statsmagtens bedste. I stedet ønskede højrenationalisterne et samfundssystem, der skabte enhed i folket, et folkefællesskab baseret på nationale værdier.

Det tyske nazistparti blev skabt i München som en nationalistisk gruppe, hvis hovedmål var at bekæmpe de lokale kommunister. Adolf Hitler, en rodløs østriger, tidligere korporal i den tyske hær med et talent som folketaler, blev leder af NSDAP (Det national-socialistiske tyske arbejderparti). Med støtte fra utilfredse officerer vandt partiet hurtigt en vis tilslutning, men et kupforsøg ledet af Hitler mod den lokale regering i Bayern i 1923 (Ølstuekuppet) slog fejl.

Perioden fra 1924 til 1928 indebar en vis politisk og økonomisk stabilisering i Tyskland, og Weimar-demokratiet fungerede nogenlunde. Vigtige samfundsgupper som f.eks. godsejere, konservative embedsmænd og officerer var dog dybest set utilfredse med

systemet, og så helst en autoritær styreform i en eller anden form.

Fra 1929/30 havde en økonomisk verdenskrise særlig kraftige virkninger i Tyskland, hvis økonomi bl.a. på grund af Versailles-fredens erstatningsbetalinger, hvilede på et svagt grundlag. Arbejdsløsheden blev højere i Tyskland end i andre europæiske lande, og nazisterne og andre nationalistiske grupper vandt stor tilslutning, og det samme gjorde kommunistpartiet på socialdemokratiets bekostning. De grupper, der modarbejdede demokratiet, blev så store, at det blev umuligt at danne en handlekraftig regering i Tyskland. I januar 1933 overtalte højrepolitikere præsidenten, den tidligere feltmarskal von Hindenburg, til at acceptere en regering, der bestod af nazistpartiet og et nationalistisk højreparti og med Hitler som regeringschef (rigskansler). Det tog kun nazisterne få måneder at tilegne sig den fulde magt i Tyskland og gøre det af med Weimar-forfatningen, demokratiet og alle andre politiske partier. De næste hovedpunkter blev Tysklands genoprustning, omvæltning af Versailles-fredens bestemmelser, isolering og uddrivelse af jøderne og forberedelse af en ny europæisk krig, der skulle give Tyskland revanche for nederlaget i Første Verdenskrig og skaffe Tyskland en dominerende stilling i Europa.

I mange af de nye europæiske stater bukkede demokratiet også under i 1920'erne eller i 1930'erne, og blev afløst af fascistiske eller autoritære regeringer. Det gjaldt i Spanien (efter en blodig borgerkrig 1936-39), i Portugal,

Polen, De baltiske Stater, Østrig, Ungarn, Rumænien og Grækenland. Kun i Skandinavien, Holland, Belgien, Storbritannien, Frankrig og Tjekkoslaviet overlevede det liberale demokrati.

Der er mange forskellige forklaringer på, hvorfor det liberale demokrati led så mange nederlag i mellemkrigstidens Europa. De kulturelle og politiske virkninger af Første Verdenskrig var en del af forklaringen. Versailles-freden, og de nationale frustrationer, som den skabte, betød også noget, og det samme gjaldt de økonomiske kriser og arbejdsløsheden. De skarpe klasseskel, frygten for kommunismen eller kommunismens tiltrækningskraft for alle de, de mistede troen på demokratiet og markedsökonomien (kapitalismen), skabte også ustabilitet.

Folkeforbundet og det internationale samarbejde var alt for svagt til at stabilisere demokratierne, og i Frankrig og Storbritannien kunne der heller ikke skabes enighed om at gribe effektivt ind overfor Italiens og Tysklands brud på internationale aftaler og deres ekspansionspolitik. I slutningen af 1930'erne så det så ud som om, at demokratiet var på retur, og at det liberale samfund ville blive afløst af enten kommunisme eller af det nationale folkefællesskab under en stærk mands styre som i Italien eller Tyskland.

Kulturkamp i Danmark i 1930'erne – kommunistiske eller nazistiske forbilleder?

I Danmark fulgte aviserne godt med i udviklingen i Sovjetunionen og i

FASCISMEN OG NAZISMEN

Den italienske diktator Benito Mussolini navngav sin bevægelse efter "fasces" (et bundt grene), der i det antikke Rom symboliserede konsulernes magt. Fascismen opstod i Italien lige efter Første Verdenskrig og kom til magten i Italien i 1922. Fascistpartiet var først og fremmest antikommunist i de heftige kampe mellem venstrefløj og højrefløj, der fandt sted i Italien efter Første Verdenskrig. De var også nationalister, og udviklede efterhånden en teori om, at produktionen skulle organiseres i syndikater, der omfattede både arbejds-

vere og arbejdere inden for en bestemt branche, og at syndikaterne var underlagt staten. Fascismen betonedede ledelse i kraft af en fører (il Duce), dyrkede handling og militære værdier.

Nazismen (nationalsozialismen), som den blev udformet af utilpassede hjemsendte soldater i de kaotiske forhold i Tyskland lige efter Første Verdenskrig, havde meget af det samme tankegodt som fascismen. Dertil kom en stærk racisme, som udpegede jøderne som anstiftere af de ulykker, der havde ramt Tyskland, og jøder og kommunister i

forening som en trussel mod Tyskland og den germanske race. Hitler udformede en plan for kolonisering af Polen og Østeuropa (Lebensraum), hvis befolkning skulle underordnes tyskerne, fordrives eller tilintetgøres. Bortset fra antisemitismen var der få helt faste elementer i den nazistiske tankegang og praksis. På grundlag af nationalismen, militarismen, revanchismen i forhold til fjenderne i Første Verdenskrig og Lebensraumplanerne var krigen en ønsket og naturlig konsekvens af den nazistiske tankegang og politik.

Hitler i partihovedkvarteret i München 1928. Et manipuleret billede af Hitlers hoffotograf Henrich Hoffmann.

Tyskland. Synet på nazismen og udviklingen i Tyskland efter 1933 blev et stridsspørgsmål mellem venstrefløj og højrefløj. De skarpeste kritikere af nazismen fandt man blandt venstreorienterede intellektuelle, senere kaldet kulturradikale. Nogle var kommunister, andre stod udenfor partierne, som fx forfatteren og arkitekten Poul Henningsen, eller var socialdemokrater, som politikeren og forfatteren Hartvig Frisch, der allerede i 1933 udgav en indflydelsesrig bog med titlen "Pest over Europa". Med pesten mente han både kommunismen og nazismen.

Andre på venstrefløjen angreb nazisterne, men forsvarede kommunismen og udviklingen i Sovjetunionen, fordi de mente, at kapitalismen havde spillet fallit med den store arbejdsløshed i 1930'erne. En række kendte forfattere som Martin Andersen Nexø, Hans Kirk, Hans Scherfig og Kjeld Abell var eller blev kommunister i 1930'erne. Der var beretninger om udrensninger og forfølgelser i Sovjetunionen i danske aviser, men de venstreintellektuelle valgte ofte ikke at tro på dem og at forsvare diktaturet i Sovjet, mens de heftigt angreb nazismen og det tyske diktatur. Grundholdningen hos dem var, at socialismens mål helligede de måske mindre heldige midler, der blev anvendt, og at de reelle fremskridt i Sovjetunionen skabte håb for fremtiden.

På den anden side var der på højrefløjen også intellektuelle, politikere og journalister, der så udviklingen i Tyskland som et forbillede, selvom de samtidig erklærede, at Hitler gik for vidt overfor jøderne og de politiske

modstandere. De fandt, at partisystemet, parlamentarismen og især fagforeningernes indflydelse var skadelig, at nationen skulle stå sammen, og at Danmark skulle lære af udviklingen i Italien og Tyskland. En forfatter som Kaj Munk hørte til de klartest markerede Hitler-beundrere og var fortalere for at afskaffe demokratiet.

Imellem de to holdninger var der mange mellemløst. Det lille parti Dansk Samling havde indflydelse i højskolekredse og søgte et "tredje standpunkt" mellem fascisme og socialisme byggende på kristendom, anti-parlamentarisme og nationalisme.

Gymnasieelever og studerende var ofte meget politisk engagerede. Mange var medlem af Konservativ Ungdom (KU), der i en periode også så udviklingen i Tyskland som et forbillede, andre i venstreorienterede partier og organisationer, færre i de mere midtersøgende ungdomsorganisationer som DSU (socialdemokrater), VU (Venstre) og RU (Radikale). De fleste politiske ungdomsorganisationer havde i en periode uniformer, og KU også lange støvler og skråremme. Slåskampe mellem unge højre- og venstreorienterede var almindelige ved de politiske møder.

Fascismens og nazismens krig og nederlag

Anden Verdenskrig begyndte i 1939 med et tysk angreb på Polen, og en efterfølgende krig mellem Tyskland og Italien på den ene side, og Frankrig og Storbritannien på den anden side. Tyskland besatte Frankrig og en række

andre stater og fik dermed næsten total kontrol med det europæiske fastland. Da Tyskland angreb Sovjetunionen i juni 1941 og Japan angreb USA i december 1941 fik Tyskland nye modstandere, Sovjetunionen og USA.

Krigens ene side, aksemagterne Tyskland, Italien og det militaristiske og autoritære Japan, havde således et nogenlunde ensartet ideologisk grundlag, mens den anden side, de allierede, fra 1941 bestod af stater med to helt forskellige ideologiske og politiske systemer: Det socialistiske Sovjetsystem under Stalins diktatur, og vestmagterne, Storbritannien og USA, der stod for et liberalt demokrati og havde en kapitalistisk økonomi. Der var stor mistillid mellem de to parter, men alliancen bestod krigen igennem på grund af den fælles fjende. Reelt bar Sovjetunionen i en lang periode størstedelen af byrden med at nedkæmpe det nazistiske Tyskland og ikke mindre end 80 % af samtlige tyske krigstab skete på østfronten.

Efter Tysklands nederlag i 1945 blev Europa opdelt af sejrherremagterne, og tropper fra Sovjetunionen og vestmagterne havde den militære kontrol over Europa. Fascismen og nazismen blev fjernet fra Europa, og bortset fra i små højreorienterede grupper, kunne der ikke frem over åbent samles tilslutning til fascisme og nazisme i den udformning, som systemerne havde i perioden inden Anden Verdenskrig. Ikke mindst kendskabet til det nazistiske folkedrab på jøderne og den brutale måde, tyskerne havde ført krig på i Polen og Rusland, betød, at især nazismen blev

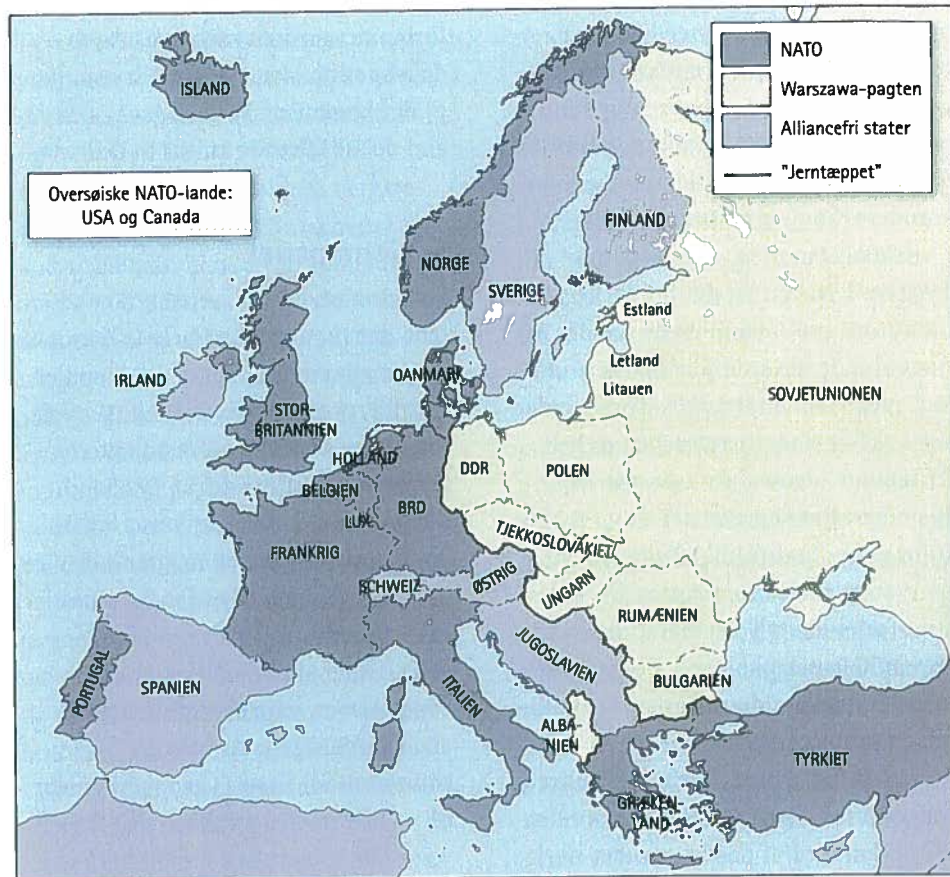
forbundet med en racistisk udryddelsespolitik, der stod i modsætning til det humanistiske grundlag, som en god del af Europas kultur hvilede på.

Sovjetimperiet

Sovjetunionens militære styrker sikrede dem kontrol med hele Østeuropa, der havde været besat af Tyskland eller allieret med Tyskland, og de overtog ifølge aftaler med vestmagterne styret i den østlige del af Tyskland. Sovjetunionen sørgede for at lokale kommunister overtog magten i de områder, de havde befriet fra nazistisk herredømme.

De fleste af de lande, som de fik kontrol over, var relativt tilbagestående landbrugsstater med få lokale kommunister, så der var ingen udsigt til, at kommunistpartierne ved frie valg ville udgøre et flertal. Magtovertagelsen skete gradvist ved politisk tryk, valgsvindel, indsats af hemmeligt politi mv. og i løbet af et par år var der kommunistisk styre i Polen, Østtyskland (fra 1949: DDR), Tjekkoslovakiet, Ungarn, Rumænien, Bulgarien, og også i Albanien og Jugoslavien, hvor der ikke var sovjetiske tropper. Hermed var efterkrigstidens sovjetiske imperium skabt.

Til gengæld ydede Sovjetunionen kun begrænset støtte til de store kommunistpartier i Italien og Frankrig, og til kommunisterne i Grækenland, der havde indledt en væbnet kamp mod den gamle borgerlige politiske elite. Det tyder på, at det for Stalin var hovedsagen at skaffe sig militær og

Den militære opdeling af Europa. NATO og Warszawa-pagten

politisk kontrol over en sikkerhedszone omkring Sovjetunionen. Han ønskede ikke at støtte kommunister, hvor han mente, at han udfordrede vestmagterne for stærkt. Han så gerne, at kommunismen bredte sig, men det var for ham en uundgåelig proces, der måtte ske på langt sigt. I første omgang var sikkerhed og økonomisk genopbygning vigtigere end støtte til risikable revolutioner i Vesteuropa.

Under den kolde krig var der ved flere lejligheder folkelige opstande og oprør i de nye socialistiske stater i Østeuropa. Det gjaldt i Østberlin i 1953, Ungarn 1956, Tjekkoslaviet 1968 og

Polen 1970 og 1976. Hver gang blev opstandene slået ned med hård hånd med eller uden bistand fra sovjetiske tropper. I 1968 formulerede den sovjetiske leder Bresjnev sin doktrin om, at det ikke kunne tillades at stater, hvor socialismen var etableret, vendte tilbage til et kapitalistisk system, og at de øvrige socialistiske stater havde pligt til at gribe ind for at forhindre det. De oprørske østeuropæere modtog reelt heller ikke nogen støtte fra vesten, selvom de i årevis var blevet opfordret til at vende sig mod kommunistpartiet. I virkeligheden havde både Sovjetunionen og vestmagterne accepteret,

at Europa var delt mellem to systemer anført af hver sin supermagt.

Det amerikanske imperium

Der var amerikanske og britiske tropper i det meste af Vesteuropa efter Tysklands nederlag, og i Vesttyskland havde de ansvaret for opbygning af et nyt tysk system. Aftalerne mellem Sovjet og vestmagterne havde været, at Tyskland skulle administreres som en enhed, men ligesom Sovjetunionen byggede Østtyskland op, så det lignede deres eget system, så skabte vestmagterne i Vesttyskland et system, der var lig deres eget. Vesttyskland blev en stat med demokrati og markedsøkonomi og nært knyttet til USA på flere områder.

USA fik indflydelse i Vesteuropa gennem lån og gaver i kraft af Marshallplanen, kontrol med valutasystemet og ikke mindst i kraft af dets kulturelle indflydelse. Amerikanske varer og amerikansk livsform, som den blev set i film og reklamer i Vesteuropa, gjorde et stort indtryk i Europa. Vesteuropa blev på mange måder i slutningen af 1940'erne og 1950'erne en del af et amerikansk imperium. Men der var en afgørende forskel mellem det sovjetiske og det amerikanske imperium. I Østeuropa var den sovjetiske indflydelse uønsket hos det store flertal, i Vesteuropa var regeringer og en stor del af befolkningen interesseret i en amerikansk tilstedeværelse i deres lande. Det var et imperium "by invitation".

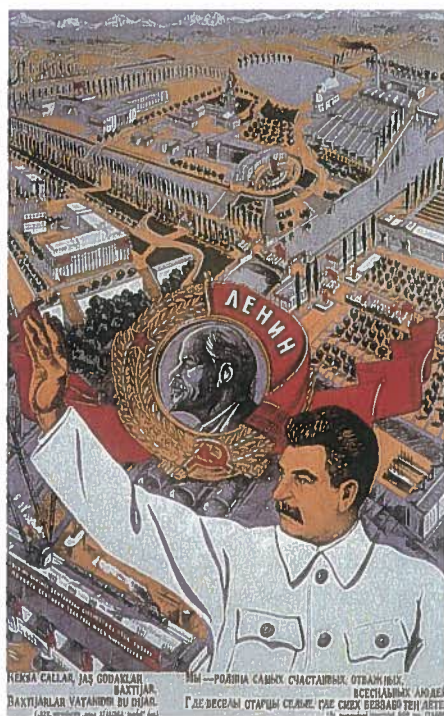
USA havde derfor stor politisk og økonomisk indflydelse i Vesteuropa.

Efter 1949 også militær indflydelse, da USA stod i spidsen for opbygningen af NATO, der var en kollektiv sikkerhedspagt mellem USA, Canada og de fleste vesteuropæiske stater, senere også Vesttyskland, Grækenland og Tyrkiet. De amerikanske atombomber var den endelige garant for Vesteuropas sikkerhed i forhold til en oplevet eller reel trussel fra Sovjetunionen.

Danmark og den kolde krig - afideologisering?

Danmark blev en part i den kolde krig primært gennem sin udenrigspolitik. I 1949 tilsluttede Danmark sig NATO, og på mange måder knyttede Danmark sig til de vestlige værdier og systemer. Konkurrencen mellem den revolutionære socialisme og den politiske liberalisme udspillede sig ikke kun internationalt, men var også en del af en ideologisk konkurrence mellem danskere.

På den hjemlige scene var styrkeforholdet mellem ideologierne anderledes ulige end internationalt. Fra 1945 og de næste 20 år var den revolutionære socialisme i Danmark næsten udelukkende repræsenteret af DKP (Danmarks Kommunistiske Parti), der fulgte den sovjetiske politik tæt, og så Sovjetunionen som et forbillede på alle områder. DKP havde de første år efter 1945 en vis tilslutning (i oktober 1945: 18 mandater i Folketinget), bl.a. fordi DKP havde vundet prestige gennem sin deltagelse i modstandskampen under besættelsen og gennem Sovjetunionens betydning for sejren over

Sovjetisk plakat 1930'erne. Stalin-propagandaen var massiv og byggede på arven fra Lenin og løfterne om et fremtidigt kommunistisk og industrielt utopia.

Tyskland. Da den kolde krig blev åbent erklæret fra 1947/48 blev DKP politisk isoleret, og partiets politiske betydning var beskeden, bortset fra at det tjente som et fjendebillede, der sikrede tilslutning til den vestvendte udenrigspolitik. Tilbage fra dets storhedstid i 1945 havde DKP nogen tilslutning blandt intellektuelle og en vis indflydelse i fagbevægelsen. Det betød også, at Socialdemokratiet meget energisk bekæmpede DKP's forsøg på at vinde tilslutning blandt arbejderne.

Fra 1958 blev DKP næsten betydningsløst. Efter at sovjetisk militær i 1956 havde nedkæmpet en væbnet opstand i Ungarn mod det kommunistiske styre, forlod de fleste intellektuelle

partiet, og i 1958 brød en del ledende medlemmer ud af DKP og skabte et nyt parti SF (Socialistisk Folkeparti). Partiet brød med bindingen til Sovjetunionen og tilsluttede sig det liberale demokrati som styreform.

Først i slutningen af 1960'erne som et led i det såkaldte ungdomsoprør var der forsøg på at formulere nye udgaver af den revolutionære socialisme. Det skete i en række små partier og bevægelser, hvoraf det mest betydningsfulde var VS (Venstresocialisterne), der forkastede det liberale demokrati og støttede en revolutionær socialisme, men samtidig så med dyb skepsis på Sovjetunionen og kommunistpartierne. Gennemgående forsøgte man at praktisere nye beslutningsformer, der indebar direkte demokrati og antiautoritære måder at organisere sig og leve på. Disse bevægelser tiltrak først og fremmest studerende og intellektuelle. De teoretiske diskussioner og eksperimenter med livsstil betød, at disse bevægelser ingen tiltrækningskraft havde på traditionelle arbejdere. Den nye revolutionære socialisme havde en vis indflydelse på meningsdannelse og kulturliv og i forening med det bredere ungdomsoprør en betydelig indflydelse på livsstil og kønsroller. I disse sammenhænge kan det ikke ses som en kamp mellem ideologier og politiske holdninger, men som brede kulturelle forandringer og nybrud.

Modstykket til de relativt fåtallige bevidste revolutionære socialister i Danmark var hele det øvrige etablerede politiske spektrum, socialdemokrater, konservative og liberale partier

og bevægelser. Når de var uenige, var det typisk om graden af statsindflydelse, mens de overordnede principper om det politiske demokrati og frihedsrettighederne blev set som noget selvfølgeligt. Danskerne holdt nok fri på Grundlovsdag, men gik sjældent til grundlovs møder. Kun når der skulle argumenteres i forhold til kommunisterne blev de demokratiske og liberale principper trukket frem. Det var en klar modsætning til fx i 1930'erne, hvor det liberale demokrati blev udfordret konstant af partier, bevægelser og toneangivende forfattere både fra kommunisterne og fra højrefløj.

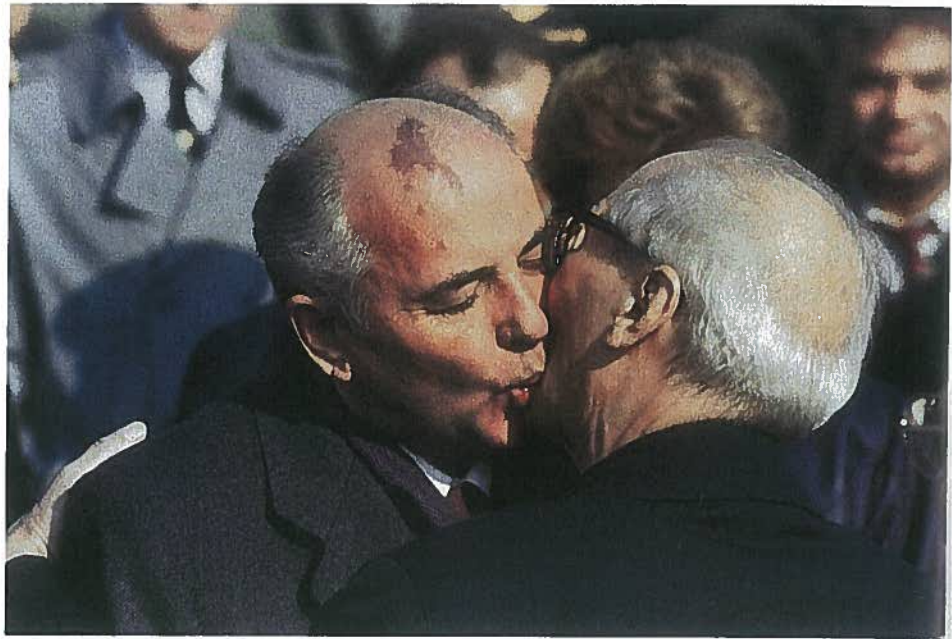
Der var således en betydelig forskel mellem ideologikampen på internationalt plan og den hjemlige. For det første var det i Danmark ikke en kamp mellem etablerede diktaturer og demokratier, som når Sovjetunionen og de vestlige demokratier stod mod hinanden under den kolde krig. For det andet var danskere, der støttede den revolutionære socialisme, meget bevidste om deres ideologi og så sig som stående i modsætning til det etablerede danske samfund, mens det ikke gjaldt den øvrige del af befolkningen. For det tredje var der under hele den kolde krig en betydelig skepsis i Danmark mod ideologier og supermagter. Mange var tilhængere af vestlige systemer og vestlig livsform. Men samtidig kunne de gå ind for, at Danmark skulle forsøge at mindske spændingerne mellem de to blokke og kritisere USA's politik på konkrete områder, uden at de af den grund ønskede at støtte sovjet-systemet. Flertallet af danskerne var

under det meste af den kolde krig ikke særlig ideologisk bevidste, hvad enten de stod til højre eller til venstre for det politiske centrum.

Den socialistiske verden i krise

Næsten alle de stater, hvor der var indført et socialistisk system efter Lenins model var relativt tilbagestående lande med et traditionelt landbrug som økonomisk basis. I Sovjetunionen under Stalin var der udviklet en model, hvor alle virksomheder blev overtaget af staten (nationaliseret) og samlet i store enheder. Al produktion og fordeling af varerne skete efter centrale planer udarbejdet af et stort bureaukrati og kontrolleret af det kommunistiske parti. Principperne om priser som et produkt af udbud og efterspørgsel på et marked (markedsøkonomi) var således ophævet. I stedet blev priserne fastsat ved en politisk beslutning. Systemet blev benævnt planøkonomi, og skulle ifølge fortalere være markedsøkonomien overlegen, fordi markedsøkonomien hvilede på, at kapitalisten skulle have en profit. Endvidere mente man at ikke alle ressourcer blev anvendt rationelt i markedsøkonomien, fordi der var hyppige økonomiske kriser og arbejdsløshed.

Ved en meget hårdhændet brug af al arbejdskraft og en bevidst udsultning af landbruget, der kostede millioner af bønder livet, lykkedes det under Stalin i 1930'erne at skabe en betydelig industriproduktion i Sovjetunionen. Også de østeuropæiske lande fik efter

"Dødskysset". Den østtyske partichef Honecker modtager Gorbatsjov ved DDR's 40-årsjubileum i Berlin i oktober 1989. 10 dage senere blev Honecker afsat med Gorbatsjovs stiltiende accept.

Anden Verdenskrig en høj økonomisk vækst i forbindelse med overgangen til et socialistisk system og genopbygning efter krigen.

Kina fik sin egen udgave af socialismen i 1949 efter mange års krig. Her var det opgaven at omforme et land med en meget traditionel økonomi og med meget begrænset industri. Det skete også gennem nationalisering, men med vidtgående eksperimenter og kampagner, der til tider førte til hungersnødkatastrofer. På trods af de store menneskelige omkostninger ved den planlagte industrialisering var det samlede billede, at planøkonomien var en effektiv vej til en hurtig industrialisering af et land med en tilbagestående økonomi.

Under den kolde krig kastede Sovjetunionen sig ud i en politisk og mili-

tær konkurrence med USA. Opbygningen af de store militærstyrker, atomraketter, krigsskibe m.m. og et avanceret rumprogram kostede store ressourcer, men var også med til at fremme den teknologiske udvikling. Rustningskapløbet var dog meget mere byrdefuldt for Sovjetunionen, der brugte omkring 20 % af alle sine ressourcer på militæret, end for USA, der anvendte 5-6 % af sine ressourcer på sit militær. Det betød, at sovjetborgeren fik meget færre forbrugsvarer, dårligere boliger mv. end borgeren i vesten. Samtidig begyndte væksten i den sovjetiske produktion at dale i 1970'erne, og helt gå i stå omkring 1980. Det var alvorligt for Kommunistpartiet og dets ledere, fordi de hele tiden havde fremhævet, at deres system ikke alene var det mest retfærdige, det var også det mest ef-

fektive. Det satte også spørgsmål ved, hvornår man ville nå til endemålet: Det kommunistiske samfund.

Kommunistpartierne byggede deres magt, ikke på at de var valgt af borgerne som i vesten, men på at de havde særlig indsigt i ideologien og dermed kunne stå i spidsen for en socialistisk udvikling, der kunne føre til kommunismen. Hvis økonomien begyndte at gå tilbage, var det et tegn på, at lederne ikke var dygtige nok, eftersom ideologien efter deres opfattelse ikke var et idésystem, men udtryk for en videnskabelig sandhed. Derfor kunne det ikke være ideologien og dens mål, der var noget galt med, kun hvordan den blev praktiseret. Det betød, at det var meget vanskeligt for en kommunistisk leder åbent at indrømme, at det gik tilbage økonomisk.

Også på det politiske plan kom der stigende problemer. Efter 30 års hårdhændet diktatur under Stalin (1924-53), der havde kostet mange millioner borgere livet eller lange ophold i det omfattende system af tvangsarbejdslejre (GULag), blev sovjetsystemet styret med mindre drastiske midler efter 1953, men stadig med en koncentration af magten i kommunistpartiets ledelse. Systemet blev præget af en elite, der isolerede sig fra befolkningen, og åben debat om og kritik af systemet var udelukket. De sociale forskelle var mindre end i vesten, men lederne i det socialistiske samfund skulle stå i spidsen for et samfund, der byggede på lighed, derfor var det undergravende for tilliden til systemet, hvis lederne levede helt anderledes end folket. Det

var også med til at svække troen på ideologien.

Omkring 1980 var Sovjetunionen og de østeuropæiske stater på mange måder samfund i krise. Der var ringe opbakning til lederne og ringe tro på fremtidsvisionerne og ideologien. Med den dårlige økonomi blev det store militærapparat stadig mere byrdefuldt, og Sovjetunionen havde fra 1979 indledt en krig i Afghanistan mod fundamentalistiske guerillaer. En krig der på nogle områder lignede den amerikanske krig i Vietnam. Kommunistpartierne, der skulle lede udviklingen, var stærkt centraliserede, og initiativer nedefra blev ikke fremmet. Derfor kunne reformer af systemet kun ske fra toppen. I 1985 valgte det sovjetiske kommunistpartis øverste ledelse en ny partiformand og regeringschef, Mikhail Gorbatsjov, i forventning om at han ville sætte en reformproces i gang, men at det ville ske på en måde, der styrkede systemet og ikke svækkede det.

Gorbatsjov begyndte et omfattende politisk og økonomisk reformprogram med større politisk åbenhed (glasnost) og en decentralisering og fornyelse af økonomien (perestrojka). Resultaterne var dog skuffende. I stedet for at få gang i væksten faldt produktionen yderligere, og den friere politiske debat betød øget kritik af ledelsen, og undergravede dens mulighed for at få tilslutning til fortsatte reformer.

Det liberale demokrati og den kolde krig

Den kolde krig havde en dybtgående

indflydelse på meningsdannelsen i de vestlige samfund. Det liberale demokrati byggede på, at der var en åben debat, en fri presse og at staten ikke krænkede borgernes frihedsrettigheder. Især i USA, men også i Vesteuropa, blev statens kontrolorganer styrket under den kolde krig. Efterretningstjenesterne og deres budgetter voksede, og politikontrollen med borgerne blev mere omfattende. I USA havde CIA og FBI kartoteker, der omfattede store dele af befolkningen. Målet hermed var at beskytte demokratiet mod dets fjender, og fjenderne var primært kommunister eller folk, der arbejdede for den ideologiske fjende. Problemet var, at jo mere omfattende kontrollen med borgernes meninger og politiske virke var, des mere undergravede de hemmelige tjenester demokratiets fundament.

Under den kolde krig var der en del sovjetiske agenter og spioner i vesten, men frygten for dem var i perioder ude af proportioner med den konkrete trussel. USA i begyndelsen af 1950'erne var særlig hårdt ramt med senator Joseph McCarthy og den senere præsident Nixon som aktive talsmænd for en omfattende meningsudrensning blandt offentlig ansatte, folk i show business, i pressen og mange andre steder.

Den samme problemstilling gjorde sig gældende i de store vestlige magters (og især USA's) udenrigspolitik. For effektivt at hindre sovjetisk magtudvidelse og spredning af deres system til andre dele af kloden, blev spørgsmålet: Hvor langt skulle man gå? – og hvem skulle man samarbejde med?

I de første tyve år efter Anden

Verdenskrig opnåede store områder i Asien og Afrika selvstændighed fra de vesteuropæiske kolonimagter. Efter selvstændigheden var det svage og fattige stater, hvor en lille elite ofte regerede for at berige sig selv, og hvor nationale eller socialistiske bevægelser bekæmpede lederne. En del af oprørsbevægelserne i disse lande søgte hjælp i Sovjetunionen eller Kina, og USA valgte derefter ofte at støtte de eksisterende magthavere, uanset hvor meget de undertrykte deres egen befolkning. Ideelt set måtte det liberale demokrati fremme frihedsrettigheder, beskytte enkeltindivider og demokrati i de nye stater. I stedet støttede USA nærmest det modsatte for at undgå at kommunistiske bevægelser kom til magten. Der var ikke noget simpelt svar på det dilemma, men reelt valgte USA at støtte den ene slags diktatur (antikommunisterne) mod fortalere for et andet diktatorisk system (kommunistpartierne). Det udgjorde en ideologisk svækkelse af det liberale demokrati på langt sigt.

Krigen i Vietnam blev det mest tydelige eksempel på dette dilemma. Oprindeligt havde kolonimagten Frankrig efter 1945 ført krig mod nationalistiske og kommunistiske guerillaer i Vietnam. Da Frankrig efter et militært nederlag trak sig ud af Vietnam i 1954, gik USA ind og støttede et korrupt og undertrykkende styre i Syd-vietnam, der kom i væbnet konflikt med det kommunistiske styre i Nord-vietnam, der til gengæld fik våben og anden støtte fra Kina og Sovjetunionen. Konflikten udviklede sig til en omfattende krig (ca. 1960-1975), hvor

USA indsatte op til 500.000 soldater og alligevel endte med at trække sig ud, hvorefter Sydvietnam blev erobret af de nordvietnamesiske styrker. For de amerikanske borgere blev det i længden ikke acceptabelt at yde så store ofre for en sag, som de ikke var overbevist om tjente, hverken amerikanske interesser eller var i overensstemmelse med deres demokratiske grundprincipper. Vietnam-krigen kostede 50.000 amerikanerne livet, men mellem 2 og 3 millioner vietnamesere.

I 1970'erne blev det de vesteuropæiske stater, der var ledende i initiativer, der skabte politisk afspænding, mindskede truslen om storkrig i Europa og styrkede det liberale demokrati i Europa. Omkring 1970 havde den vesttyske socialdemokratiske kansler Willy Brandt indgået aftaler med Sovjetunionen, Polen, Tjekkoslaviet og DDR, hvor Vesttyskland anerkendte de eksisterende grænser og dermed bidrog til en væsentlig afspænding, fordi frygten for tysk revanche for Anden Verdenskrig stadig var udbredt i Østeuropa.

De vesttyske øst-aftaler blev videreført i 1975 med en stor sikkerheds- og samarbejdsaftale mellem vest og øst, kaldet Helsinki-processen, hvor det især var Vesteuropa, der var initiativtager. Alle deltagende stater garanterede de eksisterende grænser i Europa, samarbejde på en række konkrete områder, og parterne skrev under på, at de ville respektere menneskerettigheder, ytringsfrihed og andre afgørende principper bag det liberale demokrati. Både USA og Sovjetunionen var betænkelige ved aftalerne, men skrev al-

ligevel under. Sovjet ønskede stærkt at få vedtaget aftalerne om grænser mm., og USA støttede aftalerne om respekt for friheds- og menneskerettigheder.

Nogle har hævdet, at aftalerne fra Helsinki kun var papir. Men aftalerne mindskede klart sovjetisk og østeuropæisk frygt for vesten, og friheds- og menneskerettighedsaftalerne gav oppositionsgrupper i bl.a. Østeuropa bedre muligheder for at organisere sig og gå op mod deres regering. Det fik betydning i 1989. Helsinki-processen viste, at der var en anden vej ud af den kolde krig end kaprustningen.

Resultaterne af Helsinki-processen blev frosset ned fra 1979 til 1985 under den såkaldte 2. kolde krig. Sovjetunionen invaderede Afghanistan og støttede nye socialistiske regeringer i Afrika sidst i 1970'erne. Den amerikanske præsident Ronald Reagan (1981-89) oprustede og støttede opbygningen af nye rumvåben, det såkaldte SDI-projekt, der skulle kunne forsvare USA mod et raketangreb. Reagan stod for en moralsk betonet politik, der byggede på hans religiøse grundholdninger, hvor han så Sovjet-systemet som "the evil empire", som det hed i en berømt Reagan-tale.

Den økonomiske krise og konkurrencen mellem systemerne

Vietnam-krigens afslutning faldt sammen med, at de vestlige stater oplevede en omfattende økonomisk krise. Fra omkring 1950 og til først i 1970'erne havde vesten oplevet en konstant øko-

nomisk fremgang. Produktionen og levestandarden steg, og arbejdsløsheden var lav. Blandt årsagerne hertil var genopbygning efter Anden Verdenskrig og især en friere handel, der tillod større specialisering og mere effektiv produktion. Samtidig kunne der hentes billige råstoffer og billig energi i de fattige lande. I 1973 udbrød der krig i Mellemøsten mellem Israel og de arabiske stater, og denne gang anvendte de arabiske stater en begrænsning af olieeksporten til vesten som et middel, der skulle tvinge vesten til at undlade at støtte Israel. Det betød højere oliepriser, og de udløste andre prisstigninger, faldende investeringer, stigende renter og større arbejdsløshed.

Sovjetsystemet blev også ramt af den økonomiske krise i vesten, den såkaldte oliekrise. De socialistiske lande var begyndt at optage lån i vesten for at skaffe føde- og forbrugsvarer og moderne teknologi til deres befolkning i håb om, at det ville give større opbakning til systemet. Nu steg renterne på lånene og priserne på de varer, de importerede fra vesten.

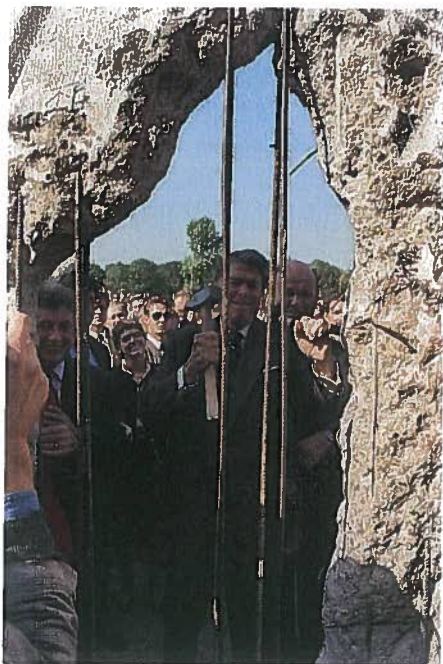
Fra først i 1980'erne kom de vestlige stater ud af krisen. De store virksomheder satte gang i automatisering og teknologisk fornyelse, der skulle spare på olien og den dyrere arbejdskraft, og investeringerne kom i gang igen. Ikke mindst computerteknologien oplevede en afgørende spredning. Modsat gik det i Sovjetsystemet, der ikke formåede at spare på råstoffer, energi, arbejdskraft eller at forny deres produktion.

Selvom den vestlige verden hele ti-

den var forud for de socialistiske, hvad angår produktion og teknologi, så var afstanden mellem dem fra 1950'erne til 1970'erne ikke uoverstigelig stor, men nu blev vestens forspring markant øget. Meget tyder på, at i den udvikling, der førte til sovjetsystemets sammenbrud, var de manglende økonomiske resultater og systemets dårlige evne til at forny sig afgørende faktorer. Befolkningen havde i årtier fået lovet en højere levestandard, nu blev det muligt at konstatere, at de ikke længere nærmede sig vestens niveau, men faldt længere tilbage. Det betød meget for holdningen til de politiske ledere og til systemet.

De østeuropæiske socialistiske systemers fald

De socialistiske systemers sammenbrud i perioden 1989-91 var et afgørende vendepunkt i den nyere verdenshistorie. I slutningen af 1989 opgav kommunistpartierne i alle de socialistiske østeuropæiske stater at regere videre. Der blev afholdt frie valg, og etableret nye regeringer, der sluttede sig til den liberal-demokratiske model, uden at Sovjetunionen greb ind med de troppe, som de havde stående i flere af landene. Knap to år senere var det Sovjetunionen, der brød sammen. Det blev afløst af 15 efterfølgerstater med meget forskellige systemer. Nogle af staterne fik et styre, der nogenlunde overholdt de demokratiske principper, andre af dem, især i Centralasien, et personligt diktatur, hvor det endda ofte var tidligere kommunistiske ledere, der nu overtog den fulde magt.

"Mr. Gorbachev, tear down this wall" havde Reagan sagt foran Brandenburger Tor i Vestberlin i 1987. I 1990 kunne han selv hakke et stykke af muren.

Alle forandringerne (bortset fra i Jugoslavien og i Kaukasus-området) skete med forbavsende lille anvendelse af militærmagt. Der er ikke mange historiske eksempler på, at magthavere giver magten fra sig og accepterer, at deres regeringssystem afvikles, uden at yde væbnet modstand. 1989/91-revolutionerne var således en overraskelse på flere måder.

Der er flere forklaringer på, hvorfor de socialistiske systemer brød sammen, men enighed om, hvem der i de indledende faser var de afgørende aktører: Det var en alliance mellem en række systemkritikere og en væsentlig del af befolkningen, der var parate til at demonstrere for ændringer og for systemskifte.

Udviklingen begyndte i Polen i 1979-80. Strejker på Lenin-skibsværftet i Gdansk førte til en omfattende organisering af den oppositionelle fagforening, Solidaritet, der fik en sådan tilslutning, at kommunistpartiet følte sig tvunget til at indgå aftaler med den, ikke alene om løn og arbejdsforhold, men også om fødevarerpriser, lempelse af censuren og borgernes ret til at danne og tilslutte sig fagforeninger. Dermed blev kommunistpartiets magtmonopol udfordret.

Polakkernes stærke tilhørsforhold til den katolske kirke, og valget af en polak til pave i 1978, styrkede den folkelige organisering uden om kommunistpartiet. I 1981 greb den polske hær ind og indførte undtagelsestilstand efter trusler om sovjetisk militær indgriben i Polen. Men kommunistpartiet og hæren fik aldrig fuldstændig kontrol med udviklingen, og Solidaritet og oppositionen fortsatte deres kamp under jorden.

I begyndelsen af 1989 var den polske økonomi så anstrengt, at kommunistpartiet ønskede en forhandlingsaftale med oppositionen, der kunne føre til accept af økonomiske reformer. Der blev aftalt en begrænset mulighed for frie valg til nogle af pladserne til parlamentet, og det påfølgende valg blev en katastrofe for kommunistpartiet. Præsidenten accepterede i sommeren 1989 en regering ledet af ikke-kommunister – og det skete uden at Sovjetunionen greb ind.

Det blev begyndelsen på det endelige sammenbrud af hele sovjetsystemet. Ungarn havde en tilsvarende dårlig

økonomi, og i forhandlinger med Vesttyskland accepterede de at åbne deres grænse til Østrig til gengæld for vesttyske lån. Det medførte, at østtyskere (DDR-borgere) i stort tal strømmede til grænsen, mens intellektuelle og borgerretsgrupper begyndte at demonstrere mod magtapparatet. De kommunistiske ledere overvejede at sætte politi og tropper ind mod befolkningen, men kombinationen af en hastigt stigende tilslutning til demonstrationerne og manglende opbakning til voldsanvendelse fra Sovjetunionens side betød, at styret i stedet søgte at vinde tid. Den 9. november 1989 åbnede kommunistpartiet grænseovergangene til Vestberlin (murens fald). Dermed begyndte en proces, der førte til det kommunistiske styres sammenbrud og en union mellem Øst- og Vesttyskland allerede 1. juli 1990. Den endelige genforening var en realitet den 3. oktober 1990. En proces, som de fleste bare et år tidligere ville have sagt enten var umulig eller ville tage en generation.

Fra Østtyskland spredte demonstrationer og politiske opgør sig til Tjekkoslaviet, og lidt senere til Bulgarien, Rumænien og Albanien. Omvæltningen i Rumænien, Bulgarien og Albanien havde karakter af en paladsrevolution i første omgang, men magtsystemet blev alligevel ændret fundamentalt i liberal retning i løbet af kort tid. Det kommunistiske sammenbrud i Jugoslavien blev til gengæld en tragisk historie. Nationalistiske kræfter i de enkelte delrepublikker piskede modsætningsforholdene op mellem forskellige nationale grupper, og en flerårig

borgerkrig kostede 200.000 dræbte og flere millioner blev fordrevet eller flygtede.

Sovjetunionens sammenbrud

De østeuropæiske regimers fald havde markant virkning på udviklingen i Sovjetunionen. Selvstændighedsbevægelser i Estland, Letland og Litauen samt i Kaukasus-republikkerne fik ekstra vind i sejlene. Det sovjetiske militær og konservative partiledere var frustrerede og udgjorde en opposition til Gorbatjovs politik. Gorbatjov blev også udfordret af Boris Jeltsin, der blev valgt til præsident for republikken Rusland (dvs. republik i Sovjetunionen) i juni 1991. Samtidig blev økonomien værre, og der var mangel på forbrugsvarer mange steder, og derfor var der heller ingen støtte til Gorbatjov i befolkningen.

I et forsøg på at løse problemerne med de oprørske republikker indledte Gorbatjov forhandlinger om en ny unionstraktat, dvs. en løsere sammenslutning af de 15 republikker, som Sovjetunionen bestod af. For at forhindre det iværksatte en række konservative kommunistiske partiledere derfor et kupforsøg i august 1991. Kuppet slog fejl og kommunistpartiet gik i opløsning, republikkerne brød ud af Unionen, og Jeltsin satte sig i spidsen for et selvstændigt Rusland.

Det kommunistiske eksperiment varede således fra 1917 til 1991, og var det mest vidtgående forsøg på at føre en teoretisk plan om et helt andet samfundssystem ud i livet. Systemet

holdt længe, men det havde fatale konsekvenser for en stor del af befolkningen i Sovjetunionen. Til gengæld var den brutalt gennemførte industrialisering i 1930'erne afgørende for, at nazismen blev nedkæmpet.

ÅRSAGER TIL DE "SOCIALISTISKE" SYSTEMERS FALD

Sovjetunionens og de andre socialistiske staters opløsning kan forklares på flere måder:

- Hvis der lægges vægt på politik, fordi Sovjetborgerne krævede større politisk indflydelse på deres egne vilkår, og vendte sig mod en magtelite, som de ikke stolede på
- Hvis der lægges vægt på økonomi, fordi Sovjetsystemet og planøkonomien ikke var effektiv nok, efterhånden som produktionen blev mere avanceret
- Hvis der lægges vægt på ideologi, fordi sovjetborgerne mistede tilliden til styrets ideologiske fundament
- Hvis der lægges vægt på kommunikation og propaganda, fordi Sovjetsystemet ikke længere var i stand til at forhindre, at sovjetborgerne fik kendskab til vestlige varer, levestandard, ideer og kultur

Hvilken forklaring, der er den rigtige, afhænger af, hvad der ifølge dig selv skaber forandringer dvs. hvilken politisk ideologi, som du bevidst eller ubevidst, tilslutter dig.

Den nye verdensorden og det liberale demokrati

Fra 1991 var der kun én supermagt tilbage på verdensscenen. Alene USA havde en militær magt, der gjorde det i stand til at gribe militært ind, hvor

som helst i verden. Samtidig stod det liberale demokrati som USA byggede på, som den "sejrende" ideologi, og det var på dette grundlag, USA udøvede en global indflydelse med en række militære interventioner.

I denne situation kunne det være vanskeligt at skelne imellem, hvornår USA greb ind rundt om i verden for at fremme sine egne økonomiske og politiske interesser, og hvornår det var for at fremme de liberale og demokratiske principper. Problemstillingen blev tydelig i forbindelse med udviklingen i Mellemøsten, hvor USA i 1991 greb ind overfor den irakiske diktator, Saddam Husseins invasion af det olierige Kuwait og hans trusler mod oliestormagten Saudiarabien. Irak, Kuwait og Saudiarabien hørte alle til de mest autokratiske regimer i Mellemøsten.

Den militære aktion mod Irak blev gentaget i 2003 med henblik på at vælte Saddam Hussein og etablere et demokratisk styre i Irak. Den officielle begrundelse var, at Irak udviklede masseødelæggelsesvåben, men det viste sig, at disse våben allerede var destrueret. Eksperimentet med at opbygge Irak som et demokratisk brohoved i Mellemøsten var risikabelt, eftersom der ikke var tradition for demokrati og pluralisme i Mellemøsten. De fleste vesteuropæiske lande deltog ikke i den anden Irak-krig, fordi de antog, at den i højere grad end den første Irak-krig skulle opfylde amerikanske interesser i Mellemøsten. Samtidig var den første Irak-krig gennemført med et mandat fra FN, hvad der ikke var tilfældet med den anden Irak-krig.

Fra slutningen af 1990'erne og meget tydeligt efter terrorangrebene mod World Trade Center i New York og Pentagon i Washington den 11. september 2001 dukkede den kolde krigs dilemma op igen. Spørgsmålet om, hvordan vesten, og især USA, kunne beskytte sig mod demokratiets fjender (her islamiske terrorister) og samtidig opretholde de liberale principper, som demokratiet byggede på. Der var klare grænser for, hvor meget kontrol, der

kunne indføres, hvis de demokratiske og liberale værdier som vesten byggede på, skulle være troværdige. Der er ikke noget der tyder på, at kampen eller konkurrencen mellem ideologierne skulle være overstået i det 21. århundrede. Ideologierne og de tilhørende politiske systemer og den politil der udspringer heraf, har til gengæld antaget nye former.